

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS

LIETUVOS
ISTORIJOS
METRAŠTIS

1994 metai



VILNIUS 1995



INSTITUTE OF LITHUANIAN HISTORY

THE YEAR-BOOK
OF LITHUANIAN
HISTORY

1994

VILNIUS 1995

INSTITUT FÜR LITAUISCHE GESCHICHTE

JAHRBUCH
FÜR LITAUISCHE
GESCHICHTE

1994

VILNIUS 1995

UDK 947.45
Li 237

Redakcinė komisija
Vytautas MERKYS (pirm.), Antanas TYLA (pirm. pavaduotojas),
Vacys MILIUS, Gediminas RUDIS, Rita STRAZDŪNAITĖ (sekretorė),
Gintautas ZABIELA

Redakcinės komisijos adresas:
2001 Vilnius, Kražių g. 5

Išleista Lietuvos istorijos instituto užsakymu

ISBN 9986-02-162-6

© Lietuvos istorijos institutas, 1995

IN MEMORIAM

MARIJA ALSEIKAITĖ-GIMBUTIENĖ (1921 01 23 – 1994 02 02)

1994 m. vasario 2 d. Los Angeles mirė Kalifornijos universiteto profesorė, Vytauto Didžiojo universiteto garbės daktarė archeomitologijos pradininkė, baltų kultūros puoselėtoja pasaulyje archeologė Marija Alseikaitė-Gimbutienė.

Išvykusi iš Lietuvos prieš pusę amžiaus, į ją sugriždavo savo darbais, o žaliuojantį pavasarį gimtoji žemė Kaune, Petrašiūnų kapinėse, priglaudė ją amžinai.

M. Alseikaitė-Gimbutienė gimė 1921 m. sausio 23 d. Vilniuje. Jos vaikystė prabėgo šiame Lenkijos okupuotame mieste, kur mokėsi Vytauto Didžiojo gimnazijoje. Nuo 1931 m. persikėlusi gyventi į Kauną, lankė Aušros mergaičių gimnaziją. 1938 m. pradėjo studijuoti Vytauto Didžiojo universiteto Humanitariniame fakultete. Būsimoji mokslininkė studijavo lituanistiką, tautotyra ir archeologiją. Profesorių J. Puzino, A. Salio ir Z. Ivinskio mokinė savo mokslininkės kelią pradėjo diplominiu darbu „Laidosena Lietuvoje geležies amžiuje“. Vėliau šią temą gilino, praplėtė ir 1944 m. darbą daktarės diplomui gauti – „Laidosena Lietuvoje priešistoriniais laikais“ įteikė Vilniaus universitetui. Tačiau už šį darbą 1946 m. filosofijos daktarės laipsnį mokslininkei suteikė ne Vilniaus, o Tiubingeno Eberhardo universitetas Vakarų Vokietijoje. Ši studija susilaukė palankaus vokiečių mokslininkų įvertinimo ir tais pačiais metais buvo išleista vokiečių kalba („Die Bestattung in Litauen in der vorgeschichtlichen Zeit“). 1949 m. mokslininkė išvyko į JAV ir dirbo Harvardo universiteto muziejuje, vėliau šio universiteto Etnologijos instituto mokslinė bendradarbe. Gilindamasi į Rytų Europos priešistorės problemas, 1956 m. išleido knygą „Rytų Europos priešistorė“ („The Prehistory of Eastern Europe“). Šios knygos reikšmę rodo tai, kad išėjo du jos leidimai.

1961–1962 m. M. Gimbutienė dirbo Stenfordo universitete, o 1962–1963 m. – Harvardo universiteto Antropologijos fakultete. Iki 1965 m. ji išspausdino keletą knygų: „Senovinė simbolika lietuvių liaudies mene“ („An-

cient Symbolism in Lithuanian Folk Art“) (1958 m.; 1994 m. išleista Lietuvoje), „Žalvario amžiaus kultūros Vidurio ir Rytų Europoje“ („Bronze Age Cultures of Central and Eastern Europe“) (1965), „Baltai“ („The Balts“) (1963) ir „Slavai“ („The Slavs“) (1971).

Nuo 1963 m. M. Gimbutienė – Kalifornijos universiteto Los Angeles Europos archeologijos katedros darbuotoja, baltų ir slavų mitologijos, indoeuropiečių archeologijos, baltų kalbų ir kultūrų kursų dėstytoja. Čia 1964 m. jai suteiktas profesorės vardas. Nuo 1966 m. ji dirbo šio universiteto Kultūros istorijos muziejaus Senojo pasaulio archeologijos skyriaus kuratore.

Būdama Kalifornijos universiteto profesorė, 8 metus vadovavo archeologinėms ekspedicijoms Obrėje ir Anzoje (Jugoslavija), Sitagrojoje (Sitagroi) bei Achilėjuje (Achilleion, Graikija), kurių ataskaitas paskelbė „Archeologijos paminklų“ („Monumenta Archaeologica“) tomuose. Šie tyrimai sudarė pagrindą atsirasti vėlesniems profesorės darbams apie deives ir dievus. 1974 m. ji išspausdino knygą „Senosios Europos dievai ir deivės 7000–3500 m. pr. Kr. : Mitai, legendos, kulto įvaizdžiai“ („The Gods and Goddesses of Old Europe 7000–3500 B.C.: Myths, Legends and Cult Images“), 1982 m. – „Senosios Europos deivės ir dievai 6500–3500 pr. Kr.“ („The Goddesses and Gods of Old Europe, 6500–3500 B.C.“), 1989 m. – „Deivės kalba“ („The Language of the Goddess“), o 1991 m. – „Deivės civilizacija: Senosios Europos pasaulis“ („The Civilization of the Goddess: The World of Old Europe“). Už pastarąją knygą mokslininkei 1993 m. San Franciske buvo paskirta JAV Enisfildo-Vulfo (Annisfield-Wolf) premija, kuri nuo 1935 m. JAV skiriama už žymiausius pasaulio kultūros istorijos tyrimus. Šiuose darbuose M. Gimbutienė atskleidė Europos tautų, tarp jų ir baltų, priešistorės evoliuciją, sukūrė koncepciją apie Senosios Europos kultūrą ir jos žlugimą, kai iš Eurazijos stepių Europą užplūdo indoeuropiečių gentys. Apie tai mokslininkė rašė keliuose straipsniuose ir knygose. Viename straipsnyje – „Protoindoeuropiečių kultūra: Kurganų kultūra penktame, ketvirtame ir trečiame tūkstantmetyje pr. Kr.“ („Proto-Indo-European Culture: The Kurgan Culture during the Fifth, Fourth and Third Millenio B.C.“) su profesiniu įžvalgumu atskyrė priešindoeuropietiškaį kultūros klodą nuo indoeuropietiškojo, nustatė susidariusias naujas kultūrinės samplaikas, kurios išsilaikė baltų kultūroje bemaž iki šių dienų.

Labai svarbu tai, kad būdama plataus humanitarinio akiračio, sintetindama savo mokslines išvadas, M. Gimbutienė suvokė, kaip svarbu lietuvių tautos tremties ir pavergimo sąlygomis išeiti iš uždaro, kartais provincinio lietuvių kultūros interesų rato ir garsinti baltų kultūrą sudėtingame dabarties pasaulyje.

Gyvendama toli nuo savo gimtinės, mokslininkė ne visada galėjo susipažinti su naujausia archeologinių tyrimų medžiaga Lietuvoje. Todėl suprantama, kad baltų kultūros savitumai, atskleisti lietuvių archeologų pokario metais, ne vi-

suomet sutapo su jos iškeltomis idėjomis, kurios labiau tiko Vidurio ir Pietų Europai.

Kad yra daug M. Gimbutienės mokinių ir pasekėjų, kad jos kūrybos dvasia gyva mūsų širdyse, pajuto visi, kas Vilniuje 1994 m. rugsėjo 1–7 d. dalyvavo tarptautinėje konferencijoje, skirtoje jos atminimui.

A. Girininkas

EUGENIJUS ŠOPA
(1939 03 18 – 1994 06 28)

Anksti netekome šio geraširdžio ir jautraus žmogaus, malonaus pašnekovo, liaudies ūkio istorijos žinovo.

Gimė Eugenijus Šopa 1939 m. kovo 18 d. Mosėdžio miestelyje (Skuodo r.). Tėvai, už jį jaunesnis brolis ir sesuo ilgus metus gyveno ir dirbo Anulėnuose, tuo metu buvusiame tarybiniame ūkyje.

1956 m. Eugenijus baigė Telšių Žemaitės vidurinę mokyklą. Tais pačiais metais įstojo į Vilniaus universiteto Istorijos ir filologijos fakulteto istorijos specialybę. Mokėsi gerai, aktyviai dalyvavo visuomeninėje studentų veikloje, ilgus metus dainavo studentų chore, per vasaros atostogas dirbo kultūros namų statybose Žilinuose.

Baigęs universitetą, E. Šopa nuo 1961 m. dirbo Istorijos institute jaunesniu moksliniu bendradarbiu. Ilgus metus kartu su kitais kolegomis tyrinėjo žemės ūkio problemas, šia tema 1973 m. apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją. Nuo 1975 m. E. Šopa dirbo vyresniu moksliniu bendradarbiu, agrarinės istorijos klausimais skelbė mokslinius straipsnius instituto leidžiamuose žurnaluose ir kolektyvinėse monografijose. Buvo aktyvus visuomenininkas: skaitė paskaitas, dirbo konsultantu kraštotyros draugijoje, talkino enciklopedijos redakcijai, redagavo jaunųjų istorikų darbus.

Nuo 1984 m. E. Šopa dirbo Lietuvos mokytojų kvalifikacijos kėlimo institute docentu, o paskutiniaisiais metais – Socialinių mokslų katedros vyresniu moksliniu bendradarbiu. Tuo metu intensyviai domėjosi mokytojų atestacijos ir kvalifikacijos kėlimo problemomis, išvažiuojamuose kursuose ir seminaruose skaitė paskaitas liaudies ūkio istorijos klausimais.

E. Šopa mirė 1994 m. birželio 28 d. Vilniuje, palaidotas Telšiuose.

R. Čepas

JUOZAS JURGINIS
(1909 02 05 – 1994 07 05)

Ižymaus istoriko akademiko Juozo Jurginio gyvenimo kelias verčia susimąstyti, kiek pats žmogus gali lemti savo likimą, norėdamas būti naudingas savo visuomenei ir valstybei.

Kilęs iš anykštėnų ūkininkų šeimos, J. Jurginis gimnazijos mokslus ėjo Anykščiuose, Ukmergėje, Panevėžyje ir Rokiškyje. 1929 m. įstojo į Lietuvos universiteto Technikos fakultetą, tačiau studijos ėjosi su pertraukomis, kartais net didelėmis, kol 1946 m. Vilniaus universitete gavo istoriko diplomą. Ištrūkęs iš ramios periferinio gyvenimo tėkmės, aplankė ne vieną Vakarų šalį, ypač didelį įspūdį gaudamas Švedijoje, kur buvo nuolatinis „Lietuvos žinių“ korespondentas. Būdamas svieto lygintojo natūros, pakliuvo į autoritarinių ir totalitarinių režimų gimas, ne vienerius metus praleido kalėjimuose, tūnojo gestapo rūsyje ir ne kartą valandų valandas sėdėjo ant taburetės kraštelio prieš KGB tardytoją. Gal tik Lietuvos Atgimimas atnešė jam sielos ramybę ir viltį, tačiau kūrybinės jėgos jau buvo išsekę...

J. Jurginis turėjo tą didelę Dievo dovaną, kad visada likdavo optimistas ir kiek galėdamas ieškojo savo gyvenimo prasmės darbe, moksle. 1948 m. pirmasis Lietuvoje apgynė istorijos mokslų kandidato disertaciją apie Vilniaus miesto jurisdikcijas. Istorijos institute praėjęs tarnybos kelią nuo direktoriaus pavaduotojo ligi... jaunesniojo mokslinio bendradarbio, vėl po Stalino mirties sugrįžęs į senąją vietą ir pasinaudojęs N. Chruščiovo laikų „atšilimu“, įstengė sutelkti profesionalių istorikų branduolį, kurių daugelis vėliau atkakliai saugojo istorijos mokslą nuo profanacijos, nuo sovietinės ideologijos tarnaitės vaidmens.

Dirbdamas Istorijos institute, jis parašė daug įsimintinų knygų ir straipsnių. Konsultuodamasis su prof. Konstantinu Jablonskiu, baigė daktaro disertaciją „Baudžios įsigalėjimas Lietuvoje“ ir ją 1963 m. apgynė. 1968 m. buvo išrinktas akademiku.

Pati J. Jurginio parašytų darbų bibliografija sudaro storą knygą (žr. Kašauskienė B., Šiškienė A. Juozas Jurginis: Literatūros rodyklė. V., 1986. 305 p.). Joje reikėtų išskirti Vilniaus miesto istoriją ligi XVIII a. pabaigos ir daugelį darbų apie Vilniaus universitetą. Beje, jis prisidėjo prie universiteto istorinės 1579 m. įkūrimo datos įteisinimo (juk sovietiniais laikais buvo liepta laikyti universiteto pradžia caro Aleksandro I 1803 m. įsaką) ir 400 metų jubiliejaus minėjimo. Apskritai J. Jurginis ypač domėjosi kultūros istorija, ją siedamas su socialine krašto struktūra, senovės lietuvių papročiais ir tikėjimais. 1960 m. išspausdino „Lietuvos meno istorijos bruožus“, 1976 m. – „Pagonybės ir krikščionybės santykius Lietuvoje“. Kad susidomėta reformacijos ir humanizmo epochos istorija, taip pat nemažas jo nuopelnas – pats ją tyrinėjo, į šį darbą įtraukdamas ir kitus. Kaip visų jo darbų sintezė yra dvi jo knygos – „Lietuvos kultūros istorijos bruožai“ (tekstas apie XVII–XVIII a. – Ingės Lukšaitės) ir „Lietuvos valstiečių istorija“ (iki 1861 m.).

J. Jurginis, be mokslinių darbų, mėgo istorijos populiarinimą. Arčiau susipažinęs su įžymiausiais rusų istorikais, prasimušė į tarptautines konferencijas, kuriose padarė daug vertingų pranešimų. Dėl to neretai užsienio šalių istorikų veikaluose rasime minint ir J. Jurginio darbus.

Nėra abejonės, kad J. Jurginis galėjo parašyti daugiau ir geriau, jei nebūtų slėgę ideologiniai ir įvairūs konjunktūriniai reikalavimai. Norom nenorom jį įtraukdavo įvairios ateistinės akcijos, nes J. Jurginis patikliai manė, kad turės progą populiarinti istoriją.

J. Jurginis kaip autorius dalyvavo kone visuose senesniosios Lietuvos istorijos akademinuose kursuose, kur buvo spraudžiamas į sovietinės sociologijos periodizacijos schemą, kritikuojamas už Lietuvos valstybės raidos etapų su-reikšminimą.

J. Jurginis dėjo daug pastangų, kad sovietiniais laikais Lietuvos istorija būtų dėstoma vidurinėse mokyklose, parašė vadovėlį (1957), kuris tačiau netrukus buvo atmestas dėl savo patriotinių nuostatų. Velionis apie 20 metų dėstė Lietuvos istoriją Vilniaus universitete, buvę studentai jį prisimena kaip įdomų profesorių.

Akademiko J. Jurginio moksliniai darbai lieka kaip brangus velionio atminimas ir svarbus mūsų kultūros paveldas.

V. M e r k y s